

ÇAĞDAŞ RUS DİLİNDE EMİR KİPİNDEKİ ÇOK ANLAMLILIK SORUNU

Leyla Çiğdem Dalkılıç

Özet

Zengin bir dil yapısına sahip olan Rusça'da emir kipi bilinen ve bu yapının birincil anlamı olan direktif anlamının dışında kullanılabilir. Direktif anlamının dışında kullanılan emir kipleri, emir kipi formunda aktarılmasına rağmen emir anlamının çok dışında olan şart, istek, zorunluluk gibi anlamlar ifade edebilmektedir. Söz konusu durum ise Rus dilinde emir kipindeki çok anlamlılık sorununu beraberinde getirmekte, bahse konu yan anlamların emir kipi yapısı içerisinde ele alınıp alınmaması gerektiği tartışmalarına neden olmaktadır. Emir kipi formu ile aktarılan ancak esas anlamının dışında farklı anlamlar aktarabilen bu yapının daha iyi anlaşılabilmesi ve hangi anlamlarının emir kipi formuyla iletilmiş olduğunu anlaşılması Rusça'dan Türkçe'ye yapılacak olan çeviriler için de önem arz etmektedir. Bu çalışmada Rusçadaki emir kipi ve bu yapının sahip olduğu birincil ve ikincil anlamlar ile bu yapının kullanım özellikleri incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Rus dili, emir kipi, çok anlamlılık, kullanım özellikleri.

POLYSEMY PROBLEM OF IMPERATIVE IN THE MODERN RUSSIAN LANGUAGE

Abstract

In Russian, that contains rich language structures, the imperative form can also be used beyond its primary meaning of the directive. Those structures which are used in the imperative form but which do not have a directive meaning mean stipulation, requirement or necessity. In this case, the Russian imperative form gives rise to polysemy causing debates whether the connotations should be handled within this structure. To understand the different connotations of the imperative form and which connotation is meant by the form used is important for the translations from Russian to Turkish. In this study, the Russian imperative, its primary and secondary meanings and the usage features of this structure will be examined.

Key words: Russian language, the imperative, polysemy, usage features.

Giriş

Rus dilinde emir kipinin fiil kökünden meydana gelmesi ve şahıs eklerinin kullanılması dışında, söz konusu yapıya bağlı olarak çeşitli ek, kelime ve kalıplar da kullanılabilir. Rusçadaki emir kipi ve emir kipinin sahip olduğu anlamlar, Rus ve yabancı dil bilimciler tarafından birçok kez ele alınmıştır. Rus dilinde emir kipinin sahip olduğu ve birincil olan *emir* (direktif) anlamının dışında, Rusçadaki emir kipinin doğrudan (birincil) ve dolaylı (ikincil) anlamları kimi bilim adamlarınca emir kipi yapısı içerisinde bir bütün olarak, kimilerince ise direktif anlamı dışında farklı manalar ifade etmelerinden dolayı bütünü dışında ayrıca ele alınmışlardır. Bu çalışmada çağdaş Rus dilinde emir kipinin birincil anlamı olan direktif anlamda kullanımı ile emir kipi yapısı içerisinde ele alınan emir kipinin ikincil anlamları ele alınmaktadır. Rusçadaki emir kipinin (imperativ) sahip olduğu çeşitli anlamsal ve sözdizimsel özellikler, bu dilbilgisi kalıbının sahip olduğu farklı anlamların ve kullanımların saptanmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Çalışmamızın bir diğer amacı ise, metin içerisinde hangi lengüistik özelliklerin, imperativin farklı kullanımlarıyla ilintili olduğunun belirlenmesi ve bu özelliklerin imperativin betimlemesinde ne şekilde etki ettiği. Bahse konu özellikleri, çeşitli emir kipi kullanımlarının biçimsel özellikleri olarak ele alabiliriz. Örneğin, –te, –ka ve –бы gibi eklerin kullanımındaki sözdizimsel ve anlamsal özellikler buna dahildir.

1. Anlamdaki çok çeşitlilik

Rusça'da emir kipinin anlamına dair geniş çaplı çalışmalar mevcut olmakla birlikte, Rus dil biliminde konuya ilişkin olarak yapılan genel tanımlamaları aşağıdaki şekilde inceleyebiliriz:

“İmperativ ya da teşvik: dinleyicinin belirli bir eylemi yerine getirmesine yönelik, konuşmacının isteğini belirten bir ileti ve bu isteğin dinleyici tarafından yerine getirilebilmesi girişimidir” (Apresyan 1974, 1995: 22).

“Rus dilinde birincil anlamı teşvik olan emir kipi halindeki eylemler, konuşmacının dinleyiciyi harekete geçirmeyi hedeflediği, dinleyiciden eylemlerin yerine getirilmesini talep ettiği durumların tasvirini ifade eder” (RG-80 I 1980: 620).

“İmperativ (geniş anlamda) emir anlamı ifade eder ve konuşmacının kendi iradesini ortaya koyduğu sözlü bir eylem olarak ortaya çıkarak, söz konusu eylemin yerine getirilmesi amacıyla konuşmacıya etki edip, onu harekete geçirmeyi amaçlar. Örneğin: Максим, поцелуй Лизу!” (Melçuk 1998 I: 155).

Yukarıda incelediğimiz tüm tanımlamalardan de anlaşılacağı üzere, Rusçadaki emir kipinin birincil anlamı emir yani direktif belirtme ve bu anlam doğrultusunda konuşmacının dinleyiciye etki etmesini durumunu içermektedir.

Emir kipinin anlamına ilişkin çalışmalarda bulunan dil bilimcileri emir kipini “doğrudan” ve “dolaylı” kullanım açısından bir bütün ve ayrı olarak inceleyenler şeklinde ikiye ayırabiliriz. İmperativin dolaylı kullanımından kastedilen durum, şekil olarak emir kipi yapısında olan ancak anlam açısından “emir” ifadesinin dışında diğer anlamlar içeren kullanımlardır. Bunları kısaca:

- Emir kipinin zorunluluk bildiren anlamda kullanımı (долженствовательное значение): *Все ушли, а я дома сиди;*
- Emir kipinin optatif / istek bildiren anlamda kullanımı (оптативное/желательное значение): *Пусть всегда будет солнце;*
- Emir kipinin şart/koşul bildiren anlamda kullanımı (условное значение): *Вставай пораньше, и все будешь успевать, Прийди во время, я бы не опоздал на поезд* vb. olarak özetleyebiliriz (Gusev 2005: 15).

Emir kipinin yukarıda belirtilen kullanımları bazı çalışmalarda, emir kipi içerisinde bir bütün olarak ele alınarak incelenmektedir (Davies 1986, Pertsov 2001 vs.) Buna karşılık, emir kipinin dolaylı kullanımı esasında imperativ formunun direktif anlam değil de, başka anlamlar taşımasından dolayı birinci görüşe karşı çıkanlar da mevcuttur (Hrakovskiy, Volodin 1986:222).

2. Emir kipinin doğrudan ve dolaylı anlamda kullanımı

Daha öncede ele aldığımız üzere, emir kipinin dolaylı kullanımı sahip olduğu çeşitli anlamlar açısından fark göstermektedir. Burada ve ileride II. tip kullanım olarak adlandıracağımız emir kipinin dolaylı kullanımı sırasında fiil birinci, ikinci ve üçüncü tekil (bazı durumlarda çoğul) şahıs formuyla kullanılmaktadır. Burada ve ileride I. tip kullanım olarak adlandıracağımız emir kipinin doğrudan kullanımı sırasında ise fiiller genel olarak ikinci tekil ve çoğul şahıs eki halinde ortaya çıkmaktadır.

Bu makalede emir kipinin “II. tip” olarak adlandırılan kullanımı ayrıntısıyla ele alınacak olup, Rus dilinde dildeki bir yapının incelenmesi ve anlaşılması açısından “*anlamdan şekle*” (от значения к слову) yönteminin dikkate alınmasının ne kadar önemli olduğu da vurgulanmaktadır (TFG, 2007: 14-17; Dalkılıç, 2014).

Emir kipinin II. tip kullanımına geçmeden önce birincil anlamı olan direktif anlamda kullanıldığı durumlara bir göz atalım.

2.1. Emir kipinin direktif anlamda kullanımı (I. Tip kullanım)

Direktif anlamı, emir kipinin en sık kullanılan ve sıkça rastlanılan ifadesidir. Emir kipinin direktif anlamda kullanımı sırasında:

- a) Konuşmacı eylemin gerçekleşmesini yahut gerçekleşmemesini istemektedir;

- b) Konuşma anında eylem henüz vuku bulmamıştır (ya da mevcut eylem sona erecektir): *Сидите, сидите, пожалуйста, не стойте на ногах, Позвоните ему или не звоните, не надо...*
- c) Konuşma anı eylemin gerçekleştiği andan önce gelmektedir: *Только, пожалуйста, не спрашивайте, как это могло произойти, иначе поставите меня в очень затруднительное положение. [Александр Беляев. Легко ли быть раком. Рассказ-фантазия // «Наука и жизнь», 2009].* Ancak bazı durumlarda söz diziminin yer değiştirdiğini görebiliriz: - *Исаю Горбову я бабку оторву, - увидишь! – За что? – спросил хохол. – Не шпионь, не доноси (Горкий, Мать).*

Emir kipinin direktif anlamında kullanılması sırasında “импульс” (impuls, teşvik) olgusu oldukça önemli bir yere sahiptir. Söz konusu kullanım esnasında “impuls” kavramı şu şekilde ortaya çıkmaktadır:

“İmperativ formunu dile getirildiğinde konuşmacı, dinleyici tarafından eylemin gerçekleştirilmesini talep etmektedir:

Темные волосы ее были растрепаны, горели ярко-синие глаза, нос фиолетовым проблеском. — Перестань на меня орать! Грубейшим образом гаркнула она на мужа, хотя тот вовсе не орал, но лишь взывал. [Василий Аксенов. Таинственная страсть (2007)]

Emir kipinin direktif anlamının kullanımını esnasında ikinci tekil ve çoğul şahıs ekleri (ты/вы) ismin yalın halinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Örneğin: *вставай, сделайте, приходи, ложитесь* vs. İkinci çoğul şahıs ekinde yer alan –**те** soneki, çoğul sayı durumunu belirtmekte ve anlam açısından eyleme herhangi yeni bir ifade katmamaktadır. Sonek dediğimiz **постфикс**, Rusça’da özellikle ortak yapılacak bir eyleme teşvik amacıyla kullanılmaktadır: *пойдемте, давайте спать, споем песню* vb. Bununla birlikte, son ek –**те** mastar halindeki kelimenin sonunda *встать-те ve üçüncü tekil şahıs ile kullanılan ve Türkçe’ye çevrildiğinde –*sin/sin* anlamı katarak, istek bildiren **пусть** edatı ile kullanılmamaktadır *пусть-те. Bahsi geçen son ekin sadece kişi şahıs ekleriyle kullanımında, konuşmacının dinleyiciye direk olarak yaptırdığı etkinin ortaya konması açısından önemli olduğunu ifade etmek gerekir.

Emir kipi eyleme ilave anlamlar katan bazı eklerle de kullanılabilir. Bu eklerden bir tanesi kelimenin sonunda yer alan –**ка** ekidir. –**Ка** ekinin anlamlarından biri, eylemin gerçekleştirilmesi isteğine ilişkin fikrin, konuşmacının aklına yeni geldiğini göstermesidir (bkz. Hrakovskiy, Volodin 1986). – **Ка** eki ayrıca, ortak yapılan eylemlerde (*пойдемте-ка, давайте-ка кушать*), ну, на gibi dil öğelerinin direktif anlamında *на-ка!, ну-ка!*, geniş zamanın birinci tekil şahıs formuyla *пойду-ка я спать* kullanılır. Bunun yanında, –**ка** eki emir kipinin ileride ayrıntısıyla ince-

leyeceğimiz zorunluluk, narasyon ve karşıtlık anlamları hariç tüm emir kipi anlamlarında kullanılabilir.

Emir kipinin direktif anlamdaki kullanımı koşul anlamı ile ilintilidir. Söz konusu durum konuşmacının, dinleyici tarafından istenilen eylemi yerine getirmesinin dışında, konuşmacının sadece dinleyicinin meydana gelen durumu kendi açısından değerlendirmesini, gözler önüne getirmesini istediği kullanım durumlarında mevcuttur. Örneğin: *A спроси у него, как пройти к фабрике – он тебя обольет презрением с ног до головы (Стругацкие, Гадкие лебеди)* (Fortuin 2005: 7).

Benzeri kullanımlar emir ve şart/koşul anlamları arasındaki sıkı bağa işaret etmektedir. Yukarıda değindiğimiz gibi konuşmacı, dinleyicinin eylemi yerine getirmesini değil, sadece hayal etmesini, var olan durumu gözünde canlandırmasını arzu etmektedir. Bu gibi kullanımlarda;

*emir kipi cümlesinin ilk kısmı birleşik cümleden (*сложносочиненное предложение*) oluşur, ikinci kısmı ise eylemi gelecek zamanda tasvir eder;

*emir kipi eyleminin gerçekleşmesi genel olarak negatif sonuçlar doğurmakta ya da eylem, konuşmacının isteği doğrultusunda gözler önünde canlandırılması için aktarıldığı şekliyle *olumsuz* bir eyleme işaret etmektedir. Söz konusu anlamı, konuşmacının imperativ formunu kullanarak, dinleyiciye emir durumunun (hareket, eylem vs.) yerine getirilmesi (olumsuz bir forum ise, yerine getirilmemesi) amacıyla direktifler göndermesi şeklinde yorumlayabiliriz.

2.2. Emir kipinin dolaylı anlamdaki kullanımları (II. Tip kullanım)

Emir kipinin dolaylı kullanımının sahip olduğu ve dil biliminde de incelenen farklı anlamları beş alt başlık altında inceleyebiliriz:

1. Zorunluluk anlamı (*долженствовательное значение*);
2. İstek anlamı (*оптативное/желательное значение*);
3. Şart/koşul anlamı (*условное значение*);
4. Karşıtlık anlamı (*уступительное значение*)
5. Narasyon anlamı (*повествовательное значение*)

Emir kipinin dolaylı kullanımı sadece Rus diline özgü olmamakla birlikte, benzeri kullanımlara Bulgarca, Arapça, İngilizce gibi pek çok dilde rastlanmaktadır (Davies 1986). Buna karşılık, emir kipinin ikinci tekil şahıs dışında birinci ve üçüncü şahıs formunda da kullanılabilmesini Rusça'ya özgü bir nitelik olarak değerlendirebiliriz.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere, emir kipinde *impuls* (dürtü, itici kuvvet gücünün varlığı) ve *stimul* (teşvik) kavramları iki önemli olgu teşkil etmektedir. Bahsi geçen

olgular özellikle emir kipinin zorunluluk ve koşul anlamlarında önemli bir yere sahip olmakla beraber, birbiriyle ilintilidir.

Stimul (teşvik) olgusu, emir kipi kullanımında konuşmacı ve dinleyici arasında her zaman mevcut olan özel bir bağa işaret etmektedir. Konuşmacı eylemin yerine getirilmesine yönelik teşvikin kaynağını oluşturmakta, dinleyici ise, emrin yerine getirilmesi gereken bir eylem olarak algılanmasına yardımcı olmaktadır. Emir kipinin dolaylı kullanımında “dürtücü, itici kuvvet” önemli bir rol oynamaktadır. İmperativin II. tip kullanımında, söz konusu anlam ile *subektivnaya modalnost* (öznel-lik kipi)¹ ve *ekspressivnost* (ifadecilik)² gibi soyut ve tanımlaması güç kavramların birbiriyle ilintili olduğunu görebiliriz. Bunun yanında ileride de görüleceği üzere, emir kipinin II. tip kullanımında konuşmacının dinleyiciye yönelik olarak ortaya çıkan “*katılım çağırısı*” (*призыв адресата к причастности*) elementi de önem kazanmaktadır.

2.2.1. Emir Kipinin Zorunluluk anlamında kullanımı (Долженствовательное значение)

Там дела делаются, а я сиди здесь! Встану сейчас да и отправлюсь следом. Чего я буду зря сидеть. [Юрий Коваль. Приключения Васи Куролесова (1977)]; Вася что получит, то и пропьёт, а я крутись-вертись на свою зарплату. [И. Грекова. Перелом (1987)].

Bu ve benzeri cümlelerde konuşmacının, eylemin yerine getirilmesi amacıyla dinleyiciyi harekete geçirmek için bir teşvikte bulunmadığı, sadece söz konusu olan eylemde/eylemlerde dolaylı ya da dolaysız olarak bir teşvikin var olduğu sinyali verilmektedir. Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere, emir kipinin zorunluluk anlamının olumsuz cümlelerde kullanıldığı hallerde genel olarak bir zıtlık durumu söz konusudur. Ancak bu durumun tam tersi olduğu, diğer bir deyişle dile getirilen ifadenin olumlu olarak değerlendirildiği durumlara da rastlanmaktadır. Örneğin: *Взялся учиться, так он и учись, захотел позвонить, так и звони* ve t.p. Bu ve benzeri ifadeler konuşma dilinde sıkça rastlanmakta olup, cümle yapısında genel olarak konuşmacının eylemi desteklediği havasını yakalayabiliriz.

Konuşma dilinde eylemlerin ifadesinde yönelme durumundaki şahıs ekleri (мне, тебе, ему ve t.p.) özellikle yaygın olarak kullanılmaktadır: *Он пошел гулять, а мне*

1 Subektivnaya modalnost' (öznel-lik kipi) Konuşmacının dile getirilen söyleme olan yaklaşımdır. Bu söylemlere güven/güvensizlik, imkânsızlık/olabilirlik; olumluluk yahut olumsuzluk gibi olayın/durumun/eylemin konuşmacıda uyandırdığı kişisel değerlendirmeler yansımaktadır.

2 Ekspressivnost (ifadecilik) – konuşmacının konuya veya dinleyiciye yönelik subjektif (kişisel) değerlendirmelerin dil öğeleri ve konuşma eylemleri aracılığıyla iletildiği bir bütünü ifade etmektedir. Dilbiliminde iradecilik yazıda kullanılan noktalama işaretleri, kimi dil öğelerinin kullanımıyla; konuşmada ise sesin tonu, yüksekliği, alçaklığı, mimikler, jest ve duruşla ortaya çıkmaktadır.

сидеть и уроки делать, все ушли веселиться, а нам тут пахать и пахать...
Yönelme durumu şahıs eki + fiilin mastar hali yapısındaki bu kullanım emir anlamından uzaklaşarak, zorunluluk anlamını ortaya koymaktadır.

Zorunluluk belirten mastar halindeki emir kipleri genel olarak, belirli bir durum sözü konusu olduğundan ötürü fiilin bitmemişlik görünüşü olan *несовершенный вид* (НСВ) halinde kullanılmaktadır.

Emir kipinin zorunluluk anlamında kullanımı sırasında direktif/emir ifadesinin bulunmadığını gösteren diğer işaretler arasında:

- Şahıs zamirleri kullanılmaksızın, Rusçadaki ismin yönelme durumu iyelik eklerinin kullanılmasıyla oluşturulan şahıs zamirsiz cümlelerin varlığı (*безличные предложения*)³;

- Ка ekinin kullanılmaması;

- Emir kipinin cümlelerin ikinci kısmında kullanılması imkanı bulunmaktadır.

Böylece, konuşmacıdan çok konuşmacının bulunduğu durumun zorunluluk anlamını belirten emir kipi kullanımını ortaya çıkardığını ifade edebiliriz. Konuşmacı ise söz konusu durum için sadece bir teşvik kaynağı olarak mevcut durumda yer almaktadır.

Sırada, zorunluluk anlamı ile bağlantılı olan optatif/istek anlamında kullanılan emir kipi gelmektedir.

3 *Rusça'daki şahıs zamirsiz cümleler (*безличные предложения*) eylemi gerçekleştiren ya da eylemi üstlenen kişiden bağımsız olarak meydana gelen ya da var olan hareket ve durumların ifade edildiği basit cümlelerdir.

Söz konusu cümlelerin gramer açısından mevcut en büyük özellikleri, ifade edilen eylem veya durumun tabii oluşu ve dile getiren kişiden bağımsız, istem dışı olarak gerçekleşmesidir. Bu ifadeler bir hareket (*Лодку сносят к берегу*)), kişi veya canlının durumunu (*Мне не спалось; Ему холодно*), doğa olaylarını (*Темнеет; Тянет свежестью*), bir işin gidişatını (*Плохо с кадрами; Нельзя откладывать эксперименты*) vs. belirtirken ortaya çıkmaktadırlar.

Rus dil bilimci Ditmar Rozental, Bu cümleler için eylemsizlik, pasiflik özelliklerinin tipik olduğunu ifade etmektedir (2001: 375) Bu cümlelerin temel yani birinci kısmı:

- üçüncü tekil şahıs formuyla ve Rusça'da *безличные глаголы* olarak adlandırılan kişi zamireki olmadan kullanılan fiiller (bu fiiller kendi kendine vuku bulan eylemleri ifade etmektedir. Örneğin: *расцвело, светлеет, потемнело и т.п.* veya kişi zamir eki ile kullanılan fiillerle *личные глаголы* (bu fiiller kişi eklerine göre değişebilmekte olup, Rusça'daki fiil gruplarının birçoğunu kapsamaktadır.) ifade edilmekte;

- orta cins formuyla aktarılmakta (*начнет холодать, мне знобит, смелости не хватило и т.п.*);

- «нет» kelimesi ile (geçmiş zamanda üçüncü tekil şahıs eki *не было*, gelecek zamanda üçüncü tekil şahıs eki *не будет*): *И вдруг сознание бросит мне в ответ, что вас покорней не было и нет* (Н. Гумилёв);

- hal bildiren durum kategorisiyle (yüklemi isim olan cümleler / *составное именное сказуемое*): *Сегодня и тоска, и скучно, и грустно!* [Ф. М. Достоевский. *Бедные люди*]

- infinitiv + (modal anlamlı) durum kategorisi – birleşik eylem cümlesi *Когда знаешь, что нельзя смеяться, тогда, — тогда именно и овладевает тобою этот сотрясающий, болезненный смех* (А. Куприн); *Пора вставать: седьмой уж час* (А. Пушкин);

- Orta cinsine ait kısa sıfat fiillerle (кратким страдательным причастием среднего рода (составное именное сказуемое): *Чудно устроено на нашем свете!* (Н. Гоголь); *У меня не прибрано!..* (А. Чехов);

- Infinitiv yapısı ile kullanılmaktadırlar. *Вам не видать таких сражений* (М. Лермонтов); *Ну как не порадовать родному человеку?* (А. Грибоедов); *Долго петь и звенеть пурге* (С. Есенин)

2.2.2. Emir Kipinin istek anlamında kullanımı (оптативное значение)

Emir kipinin optatif anlamında kullanımına, konuşmacının isteğinin ön plana çıktığı ve teşvik anlamıyla bir arada bulunduğu cümlelerde rastlanmaktadır. Çağdaş Rus dilinde söz konusu kullanım, Türkçe'ye daha çok *-sin, sin* olarak çevirebileceğimiz *-пусть* ön eki ile iletilmektedir: *Пусть придут к шести, пусть она мне позвонит, пусть немного подождут....*

Emir kipinin istek anlamında kullanıldığı durumlarda kişi direkt olarak konuşmaya katılmamaktadır. Konuşmacı, doğrudan eylemin gerçekleşmesine etki etmekten çok, dinleyiciye dolaysız olarak etki edebilmekte ve eylemin gerçekleştirilmesine ilişkin isteğini ve buna yönelik iradesini ortaya koyabilmektedir.

İstek bildiren emir kipi cümlelerinde özne birinci, ikinci ve üçüncü tekil ve çoğul şahıslar ya da şahıs zamirsiz cümlelerle kullanılmaktadır.

Академика Русская Грамматика (РГ-80) adlı çalışmada *будь* ve *бы* formlarının ele alınan emir kipi anlamını iletmek için konuşma dilinde sıkça kullanıldığı ifade edilmektedir (RG 106, 624). Örneğin: *В таких декорациях, на скамеечке той, получишь бы все, как хотелось, - и воспоминания потом до самых бы стариковских лет ублажали, целительным бальзамом на душу бы ложились!* [Афанасий Мамедов, Исаак Милькин. Морские рассказы // «Октябрь», 2003].

Buna göre, optatif anlamda kullanılan emir kipi sadece istek değil, konuşmaya doğrudan dahil olmayan hatta konuşmada yer almayan kişiyi yahut bir eylemin ortaya çıkışını dolaylı olarak harekete geçirme durumu ifade etmektedir.

2.2.3. Emir kipinin şart/koşul anlamında kullanılması

Emir kipinin şart anlamı deyince *Вернись он вовремя ничего бы не случилось, вставай пораньше, успел бы на поезд, не уезжай он, Алексей никогда бы не знал другого мира кроме своей деревни* gibi cümleleri örnek olarak gösterebiliriz. *Если*(eğer) bağlacı ile kurulan şart cümlelerinde olduğu gibi, cümleler gerçek olmayan, geçmiş zamana ait eylemler *сумею* *сообщить мне вовремя о случившемся, всё было бы сейчас иначе* veya gelecek zamana ait eylemler için gerçekleşmesi mümkün bir koşul durumunu ortaya koymaktadır *опоздай я чуть чуть, и не смогу её больше увидеть.*

Emir kipinin koşul anlamında kullanımı birinci, ikinci ve üçüncü tekil ve çoğul şahısla veya kişi şahıs zamiri ile ifade edilmeyen cümlelerle aktarılabilir: *Что бы с Гошей ни произошло — потеряй он сознание или, не дай бог, умри в этом троллейбусе, — так и ехал бы до центра, до той остановки, где выходит основная масса пассажиров.* [Андрей Белозеров. Чайка (2001)]

И, будь уверен, тот же Фархадов, случись ему возможность кинуть банк, сделал бы это, даже не задумавшись! [Семен Данилюк. Бизнес-класс (2003)]

İkinci çoğul şahıs eki *вы* ile kullanımlarda, şahıs eki çoğul anlamı belirten *-те* ekini almamaktadır. Örneğin: **Приди вы** на пять минут позже, в лаборатории никого бы не осталось и анализы пришлось бы делать завтра. [Максим Милованов. Естественный отбор (2000); **Не будь вы** бастардом, вы поняли бы, а поняв, смели б признаться себе в одной страшной, может быть самой страшной, но и самой отчетливой правде: нет людей кроме тех, кто рождается хозяином жизни. [М. С. Шагинян. Перемена (1923)]. Bu ve benzeri cümleler emir kipinin şart koşulu anlamının direktif anlamından yoksun olduğunu göstermektedir.

Emir kipinin koşul anlamı, dinleyicinin emir kipi durumunu gözünde canlandırması ve söz konusu durumun olası sonuçlarını değerlendirebilmesi için konuşmacı tarafından dinleyiciye gönderilen istemli bir ifadedir. Söz konusu cümlelerde iki tür ayırım yapılmaktadır. Birincisi gerçek olmayan/olması mümkün olmayan koşul cümleleri (*предложение со значением нереальной обусловленности*), ikincisi ise gerçek olması muhtemel bir anlam içeren, gerçekleşmesi için potansiyel bir olasılığa sahip cümlelerdir (*предложения со значением потенциальной обусловленности*).

Birinci tip cümleler Rusçadaki dilek kipi (*сослагательное наклонение*) formu ve bu forumun eki olan ve geçmiş zamanda kullanılan *бы* eki ile ifade edilir:

Будь ты хоть семи пядей во лбу и сумей найти Гаврилова до момента покушения, то все равно не успел бы помешать убийце. [Николай Леонов. Лекарство от жизни (2001)];

Burada belirli koşullar yerine getirilmiş olsa bile, durumun gerçekleşmesinin imkansız olduğunu anlamaktayız. Bunun yanında, gerçekleşmesi mümkün olmayan cümlelerde her zaman olumsuz bir sonuç elde edilmektedir.

İkinci tip cümlelerde ise beklenmedik olarak tasvir edilen eylemin gerçek olabileceği/gerçek olma ihtimalinin bulunduğu aktarılmaktadır:

И так про любую вещь спроси — он только молча ткнет пальцем туда, где надо ее искать. [Р. Б. Ахмедов. Промельки (2011) // «Бельские Просторы

Просто так лежат, а подойди к ним поближе — и прыснут по сторонам, смеясь над одураченным человеком. [Юрий Буйда. Город палачей // «Знамя», 2003].

Bu tip koşul cümlelerinde sadece ikinci tekil ve çoğul şahıs zamiri ile kullanılır.

Koşul belirten emir kipi cümlelerinde konuşmacı dinleyicinin eylemi yerine getirmesini değil, sadece gözünde canlandırarak durumu hayal etmesini amaçlamakta-

dır: *Сами **попробуйте сдать** человека, который зовёт тебя мамой, откликается на Артура, лишь из-за того что по национальности он пингвин. [Вячеслав Солдатенко (Слава Сэ). Другие опусы... (2010).*

*Да **возьмите** вы любых пять страниц из любого его романа, и без всякого удостоверения вы убедитесь, что имеете дело с писателем. [М. А. Булгаков. Мастер и Маргарита, часть 2 (1929-1940)].*

Diğer örneklerde olduğu gibi emir anlamı ikinci planda kalmaktadır.

2.2.4. Karşıtlık belirten emir cümleleri

Emir yapısı içeren cümleler bir dereceye kadar iki karşıt durumun ele alındığı anlamları ifade edebilirler. Emir kipinin bu anlamda iki tip kullanımı mevcuttur (Hrakovsky 2004). Bunlardan ilki;

a) fiilden önce *хоть* eki ile kullanılan cümleler:

*Звезды сияли как чисто вымытые. Лег, потушил свет, в темноте подтянул к себе телефон, пытаюсь припомнить несколько цветных вещей, — не вышло ничего, красок нету. Ничего нет — дома, семьи, женщины, родителей, любимой работы. **Хоть** сдавай на права и **покупай** черную спортивную иномарку. Есть стакан воды и кусок хлеба. То есть все в полной готовности, можно начинать. Невидимка [Александр Терехов. Каменный мост (1997-2008)]*

b) genelleme anlamı katan – *ни* ekli cümleler:

*И тут как **ни** **ответь**, все найдутся недовольные. [Захар Прилепин. Десятка (2011)]*

*Со временем он пришел и к более безнадежному выводу: что **ни** **скажи**, что **ни** **сделай**, хоть то, хоть это, все в конце концов обернется против тебя. [Владимир Войнович. Жизнь и необычайные приключения солдата Ивана Чонкина (1969-1975)]*

Çağdaş Rus dilinde karşıtlık belirten emir cümlesi çoğunlukla ikinci şahıs zamirinde genelleştirilmiş anlamda *ve* *хоть* *убей*, *что ни говори*, *куда ни смотри* gibi deyimleşmiş ifadelerle kullanılır:

А ведь праздник наверняка будет скомкан: лето небывало позднее. Вот-вот грянет жара, оглушит и придушит, окунет город в асфальтовый чад... Впрочем, что ж — сегодня славно. Ластится ветерок, облака кружатся. **Куда ни глянь** — иллюзион и фокусы. Обрубок радуги мерцает под задранной ногой спаниеля. Стальной сосок отключенного фонтана ослепительно брызжет солнцем. [Денис Гуцко. Тварец (2011)].

Emir kipinin söz konusu kullanımında, cümlenin ana kısmında eylem şimdiki ya da gelecek zamanda kullanılır. Çoğunlukla NSV tipi fiil grubu kullanılmasına karşın, SV grubu fillere de rastlanabilmektedir.

2.2.5. Emir Kipinin “narasyon” anlamında kullanımı (повествовательное значение)

Emir kipinin narasyon anlatımı geçmişte beklenmedik, ani olarak gelişen olayların tasvirinde kullanılmaktadır:

Я была не в себе, узнав о смерти мамы, а Ира возьми вдруг и ляпни: «Все ваши несчастья, в которые и я влипла, от той аферы, что проделал Игорь Васильевич в свои генеральские годы». [Лев Дворецкий. Шакалы (2000)].

Рыдала она, рыдала, ходила безутешная по кладбищу, да вдруг возьми и напиши на склепе: «Хочу, чтоб муж мой ожил». [Ксения Васильева. Записки на тот свет (1997) // «Столица», 1997.10.13].

Bu ve benzeri cümlelerin çoğunda emir kipi aniden, herhangi belirli bir neden olmaksızın meydana gelen olaylara işaret eder ve yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere genel olarak *вдруг* zarfıyla kullanılır:

Сперва, вроде, тихо лежала, после вдруг давай рыдать, за бритву хвататься... [Елена Хаецкая. Синие стрекозы Вавилона/ Человек по имени Беда (2004)];

Не чудо ли — выигрши десяти тысяч рублей на впервые в жизни купленную облигацию, не сенсация ли — пенсионер, который на собственных торжественных проводах вдруг возьми и откажись уходить на пенсию, а потом устраивает мнимые похищения картин и денег, чтобы спасти от отставки своего пожилого приятеля — следователя? [Юрий Ханютин. Сказки для разного возраста // «Советский экран», 1976].

Rus dil bilimde emir kipinin narasyon anlamda kullanımına ilişkin birçok görüş mevcuttur. Örneğin Şahmatov, emir kipinin bu kullanımının emir kipinin diğer anlamlarıyla bağlantılı olmadığını ve formun aorist yani genel olarak geçmiş zamandaki eylemleri anlatmada kullanılan geniş zaman formunun bir uzantısı olduğu görüşünü savunmaktadır. Buna karşılık Fortuin (2000: 143-144), Grons (2006: 97) gibi bilim adamları ise, bu görüşü kabul etmemekte ve eylemdeki “aniden”, “beklenmedik” anlamlarının eski Slavca’nın bir parçası olduğunu, hatta Slav emir kipi olarak ortaya çıkmasında rol oynayan Hint-Avrupa dillerinde bulunan emir kipi ile ilintili olduğunu savunmaktadırlar. Kanıt olarak ise, Sırpça, Makedonca ve Bulgarca gibi diğer Slav dillerinde emir kipinin benzer kullanımlarındaki anlamların varlığına işaret etmektedirler.

Emir kipinin bu kullanımı geçmiş zamana yönelik eylemleri hikaye ve belirli bir anlatım yapısıyla aktardığından ötürü naratif anlam olarak adlandırılmaktadır (Fortuin 2008: 14). Emir kipinin naratif anlamı için kullanılan diğer terimler arasında “imperativin dramatik anlamı” *драматический императив* ifadesine de rastlanmaktadır. (İsaçenko 1957, Pertsov 1998). Emir kipinin narasyon anlamında kullanımına günlük konuşma dilinde ve olayların tasviri esnasında roman ile hikâyelerde özellikle sıkça rastlanmaktadır. Söz konusu kullanımda özne genel olarak üçüncü tekil ve çoğul şahıs ekiyle kullanılmaktadır.

Emir kipinin bu durumdaki kullanımında özne, yüklemün önüne geçmekte, emir kipi birçok durumda emir kipinin önünde yer alan bağlaç *да* (*и*) ile kullanılmaktadır. Söz konusu bağlaç eylemin ansızın gerçekleştiği anlamını vurgulamaktadır. *Взять* fiilinin emir kipinin narasyon anlamıyla birlikte sıkça kullanılması da oldukça tipik bir durumdur:

*Странная игра случая занесла меня наконец в дом одного из моих профессоров; а именно вот как: я пришёл к нему записаться на курс, а он вдруг **возьми да и пригласи** меня к себе на вечер (И. С. Тургенев. Гамлет Щигровского уезда;*

*Варвара **вдруг возьми и скажи**: «Тетья Галя, объясните Гане, откуда появляются дети, а то она до сих пор не знает». [Галина Щербакова. Эмиграция по-русски... // «Огонек». № 9 (3319), 1991, 1991].*

Bu ve benzeri cümlelerde “beklenmedik” неожиданность kavramı/anlamı geniş bir yere sahiptir. Örneklerde de görüldüğü üzere, emir kipinin narasyon anlamında kullanıldığı cümlelerde kişi bir eylemi sadece öylesine, beklenmedik bir şekilde ansızın gerçekleştirmektedir, konuşmacı ise bu eylemi aktarırken bunu olumsuz bir durum olarak değerlendirerek, aktarmaktadır.

Çağdaş Rus dilinde yukarıda belirtilen *возьми + да (и)* yapısı günlük konuşmada neredeyse zorunlu bir kullanım halini almıştır. Fortuin bunun, eylemin yerine getirilmesi ve dinleyicinin harekete geçirilmesi için gerekli olan “teşvik” anlamının yitirilmiş olmasından kaynaklandığını ileri sürmektedir (Fortuin 2008: 14) *Взять* kelimesi ile konuşmacı ansızın vuku bulan olayı daha iyi vurgulayabilmektedir. Bununla birlikte, *взять* kelimesinden sonra gelen eylem, her zaman SV grubuna dahil fiillerle aktarılmaktadır.

*Пошли вы все отсюда... — Ой, звиняй дядьку, а мы думали, что ты птичка. *** Лежит Микола и слышит, что в соседней комнате что-то происходит. Он **возьми и закричи**: — Дядько, варэников хочу! — Ты шо, обалдел? Два часа ночи! [Коллекция анекдотов: хохлы/украинцы (1970-2000)].*

Zorunluluk anlamındaki kullanım durumunda olduğu gibi, emir kipinin narasyon anlamda kullanımında da direktif anlamının bulunmadığını -ка ve -te son eklerinin kullanılmadığını, emir kipinin bu kullanımının şahıs zamiri olmayan cümlelerle *безличные предложения* ifade edilebileceğini ve birleşik cümlenin ikinci kısmında kullanılabilme imkanı bulunduğunu gözlemleyebiliriz.

SONUÇ

Emir kipi yapısındaki çok anlamlılık sorununa değindiğimiz bu makalede Rus dilinde direktif anlamının söz konusu yapının birincil anlamı, zorunluluk, koşul, istek gibi diğer anlamların ise bu yapının yan anlamları olarak kullandığını görmüş olduk.

Emir kipinin birincil anlamları ile ikincil anlamlarından zorunluluk ve koşul anlamdaki kullanımlar için *impuls* (dürtü itici kuvvet gücünün varlığı) ve *stimul* (teşvik) olguları önemli bir yere sahiptir. Emir kipinin koşul, istek ve karşıtlık anlamlarında ise direktif anlamı ikinci planda kalmaktadır.

Emir kipi yapısında kullanılan ancak anlam açısından koşul belirten cümleler, Rus dilindeki ifade zenginliğine işaret etmekle birlikte, bu kullanımlar dildeki biçembilim çeşitliğinin görülmesi açısından önem arz etmektedir. Çeşitli dil öğelerinin gramer yapısındaki benzerlikleri, anlam açısından ise farklılıkları göz önüne alınarak, Rus dili eğitiminde bu ve benzeri kullanımlardaki ince ayrıntılar dikkate alınmalıdır.

Kaynakça

- Apresyan Y.D. (1974). *Leksiçeskaya semantika*. M.: Nauka, (2-e izd.: Yazıkı russkoy kulturu; Vostoçnaya literatura, 1995).
- Davies E. (1986). *The English Imperative*. London et al.: Croom Helm.
- Dalkılıç L.Ç. (2014). Türkçe'den Rusça'ya çeviri sorunları: Orhan Pamuk'un "Benim Adım Kırmızı" ve "Kar" adlı eserleri, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi/ YIL: 18 S: 1, Nisan 2014*, sf: 359-370.
- Fortuin E. (2008). Polisemiya imperativa v russkom yazıke // *Voprosı yazıkoznaniya* (1) 3-24.
- Fortuin E. (2005). Polysemy or monosemy: interpretation of the imperative and dative-infinitive construction in Russian // *Modality in Slavonic Languages*. New Prespectives / Ed. By B. Hansen, P. Karlik. München.
- Gronas M. (2006). The origin of the Russian historical imperative // *RLing*. V.30: No1.
- Gusev V.Y. (2005). *Tipologiya spetsializirovannıh glagolnıh form imperativa*. Sravnitelno-istoričeskoe, tipologiçeskoe i sopostavitelnoe yazıkoznanie. dis. na soisk. uç. st. k.f.n. M, 282.

- Hrakovskiy V.S., Volodin A.P. (1986). Semantika i tipologiya imperativa: Russkiy impeativ. L.: Nauka.
- İsaçenko A.V. (1957). K voprosu ob imperative v russkom yazıke // Russkiy yazık v škole. No 6.
- Melçuk İ.A. (2000). Kurs obşey morfologii: Vvedenie v problematiku. M.: URSS.
- Pertsov N.V. (2001). İnvariantı v russkom slovoizmenenii. M.: Yazıkı Russkoy kulturi.
- Russkaya Grammatika -80, T. I-II. M., 1980.
- Rozental D. E. (2001). Praktičeskaya stilistika russkovo yazıka/ Pod. Red. İ.B. Golub. 3-t izd. ispr. M.,Rolf, 375.
- Şahmatov A.A. (1925). Sintaksis Russkogo yazıka. L.
- Teoriya funkcional'noy grammatiki (2007). Vvedenie, aspektualnost', vremennaya lokalizovannost', taksis. izd. 5-e, stereotipnoe, Komkniga: Moskva.